

технології: теорія і практика: [навч.-метод. посіб.] / за ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава: АСМІ, 2006. – 230 с. **5. Русанівський В. М.** Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1989. – 112 с.

УДК 378:147

Ганна Захарова

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «УМІННЯ САМОСТІЙНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ»

Захарова Г. Б. Науково-теоретичне обґрунтування поняття «уміння самостійно-пізнавальної діяльності студентів».

У статті здійснено науково-теоретичний аналіз літератури, сучасних дисертаційних праць з проблеми формування умінь пізнавальної діяльності, пізнавальної самостійності та дотичних проблем; зіставлення й порівняння сучасних теоретико-педагогічних здобутків на ґрунті системно-діяльнісного підходу дозволили надати визначення умінням самостійно-пізнавальної діяльності студента.

Ключові слова: пізнання, діяльність, уміння, самостійно-пізнавальна діяльність, уміння самостійно-пізнавальної діяльності студента.

Захарова А. Б. Научно-теоретическое обоснование понятия «умение самостоятельно-познавательной деятельности студентов».

В статье проведен научно-теоретический анализ литературы, современных диссертационных работ по проблеме формирования умений познавательной деятельности, познавательной самостоятельности и касательных проблем; сопоставление и сравнение современных теоретико-педагогических достижений на основе системно-деятельностного подхода позволили предоставить определение умениям самостоятельно-познавательной деятельности студента.

Ключевые слова: познание, деятельность, умение, самостоятельно-познавательная деятельность, умения самостоятельно-познавательной деятельности студента.

Zakharova G. B. Scientific and theoretical substantiation of the concept of “the ability to self-cognitive activity of students”.

Scientific and theoretical analysis of the literature, modern dissertation research on the formation of the skills of cognitive activities, cognitive independence and related problems has been performed in the article; matching and comparison of modern theoretical and pedagogical achievements on the basis of system-active approach allowed to give definition to the ability to self-cognitive activity of students.

Key words: cognition, activity, skills, self - cognitive activity, ability to self-cognitive activity of a student.

Кожне педагогічне явище й окремий педагогічний феномен потребують ретельного вивчення й аналізу із застосуванням системи різноманітного інструментарію. Загальні орієнтири наукового пошуку налаштовують на активацію резервів системного й діяльнісного підходів у їх єдності та багатоваріантності. Саме тому уважаємо за потрібне здійснити науково-теоретичне обґрунтування феномену умінь самостійно-пізнавальної діяльності на ґрунті системно-діяльнісного підходу, що зберігає своє методологічне значення у психолого-педагогічних (Б. Ананьєв, М. Берман, С. Блауберг, М. Каган, О. Леонтьєв та інші) та філософсько-гуманітарних дослідженнях.

Пізнання – це «супроводжуване усвідомленням істинності розуміння суб'єктом, що пізнає, об'єктивного стану речей, а також результату цього процесу». Підкреслюється, що проблема пізнання тісно пов'язана з проблемою істинності. На відміну від просто думки, пізнання у своїй претензії на істинність може бути обґрунтованим. Структурно організоване пізнання визнають як знання.

Якщо протягом усього ХХ століття в межах теорії пізнання розглядалися проблеми свідомості, мислення, мови, то останнім часом відбувається так званий «дослідний поворот до досвіду». Ряд представників сучасної філософії збігаються в думці, що емпіричний досвід уже не є виключно матеріалом для подальшого інтелектуального осмислення й апробації його результатів, а постає вихідним і необхідним етапом пізнавальної діяльності. Досвід завжди є початковим рівнем пізнання, що передує будь-якому виду мислення, а у тварин, як показала еволюційна епістемологія, все пізнання зводиться до досвіду й інтелектуальної діяльності в його межах.

Meta stammi – на ґрунті теоретичного аналізу й узагальнення літератури здійснити науково-теоретичне обґрунтування поняття «уміння самостійно-пізнавальної діяльності студентів» та надати визначення вмінням окресленого поняття.

Людське пізнання представлене практичним, світоглядним та науковими різновидами, у кожному із них емпіричний досвід виказує власну специфіку, рефлексію якої здійснювали такі філософи, як: Р. Грегорі, У. Джемс, А. Дорожкін, А. Касьян, С. Лебедева, В. Лекторський, А. Мінделл, Б. Рассел, О. Сергієнко, В. Степін, С. Худяков та ін. Аналізуючи пізнавальний досвід з точки зору гносеології, слід зазначити багатогранність його виявів. Якщо взяти пізнавальний досвід в його найширшому плані, то в ньому можна визначити два основні види: емпіричний досвід і досвід розумової діяльності. Сучасні дослідники (Ф. Анкерсміт та ін.) вказують на можливість розширення зони дії досвіду на розумові форми. Вони можуть виявлятися у способах роботи з текстами, формуванні власного, особистого стилю думки, і все це не є змістом теоретичного мислення. Досвід розумової діяльності не характерний для всіх типів пізнання, його сфера – світогляд, наука і деякі складні види практики (прикладні розробки та практика їх втілення у виробництво). Для того щоб виокремити в пізнавальному досвіді той рівень, який притаманний усім типам пізнання і є для них наскрізним, науковцями обрано термін «емпіричний досвід діяльності», хоча в ньому і є певна тавтологія.

У наукових працях широко цитується визначення діяльності О. Леонтєва, – «одиниці життя, опосередкованої психічним відбиттям, реальна функція якого полягає в тому, що воно орієнтує суб'єкта в предметному світі. Інакше кажучи, діяльність – це не реакція і не сукупність реакцій, а система, що має свою будову, свої внутрішні переходи та перетворення, свій розвиток» [5, с. 82]. Б. Ананьєв у класичній роботі «Людина як предмет пізнання» відштовхується як від визначального суб'єктно-об'єктного критерію та наголошує, що разом з іншими психологами й філософами виокремлює діяльність перетворювальну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну [1]. Л. Буєва стверджує: «... діяльність і спілкування – дві взаємопов'язані, відносно самостійні та нерівноцінні сторони єдиного (індивідуального та суспільного) процесу життя» [2, с. 113]. Н. Талізїна визначає діяльність як «процес взаємодії людини з навколишнім світом, процес розв'язання життєво важливих задач... Суб'єкт постає активним початком, а не простим вмістилищем психічного. Він виконує не лише зовнішні практичні дії, а й дії психічні. Психіка – це не просто картина світу, система образів, але й система дій» [9, с. 6].

Сучасні російські педагоги Є. Шиянов та І. Котова пишуть про те, що діяльність особистості є тим механізмом, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів на власне розвивальні зміни, в новоутворення особистості як продукт розвитку, тому діяльнісний підхід дозволяє «розвернути» педагогічні завдання в «особистісний сенс» діяльності. При цьому діяльність розуміється як навмисна активність людини, демонстрована у процесі її взаємодії з навколишнім світом, і ця

взаємодія полягає у розв'язанні життєво важливих завдань, що визначають існування і розвиток людини. Тож відповідно до теорії діяльності, метою навчання є не озброєння знаннями, не накопичення їх, а формування вміння діяти зі знанням справи. П. Гальперін у своїх дослідженнях висунув питання: для чого людина вчиться? І відповідь: «Для того, щоб навчитися що-небудь робити, а для цього потрібно дізнатися, як це треба робити. Тобто мета навчання – дати людині вміння діяти, а знання повинні стати засобом навчання діям» [4, с. 132]. На думку Н. Галзіної, саме підхід до процесу навчання як до діяльності вимагає принципово іншого розгляду співвідношення знань, умінь: «Знати – це завжди виконувати певну діяльність або дію, пов'язану з конкретними знаннями...» [9, с. 8].

Однією з головних суперечностей сучасної освітньої практики є те, що молода людина, обравши собі майбутню спеціальність, тобто професійно визначившись, недостатньо активна у навчанні і не завжди здатна самостійно організувати власну навчально-пізнавальну діяльність. Ось чому варто орієнтуватися на настанову, сформульовану свого часу С. Рубінштейном: «Становлення, розвиток особистості людини можливе в ході глибоко змістовної, об'єктивно обґрунтованої і суб'єктивно значущої діяльності. Тільки через власну діяльність людина засвоює науку і культуру, способи пізнання і перетворення світу, формує і вдосконалює особистісні якості».

Навчальна діяльність у вищій школі (учіння) має свою специфіку, яка полягає в тому, що: а) воно постає як система, елементи якої взаємопов'язані; б) у процесі навчальної діяльності створюється база знань для майбутньої професійної діяльності; в) навчальна діяльність реалізується в теоретичній і практичній формах, які взаємозв'язані; г) навчальна діяльність у вищій школі протікає під впливом викладачів, з іншого боку, успіх її значною мірою зумовлений рівнем організації самостійної пізнавальної діяльності суб'єктів навчання.

За визначенням вітчизняних дослідників, самостійна пізнавальна діяльність студентів – це «комплекс дидактично передбачених зусиль, які збагачують інтелектуальну чутливість та сприяють поглибленому самостійному пошуку під керівництвом викладача тієї інформації (знань), яка «працює» на фаховий досвід (вміння та навички) та подальше професійне самовдосконалення» [8, с. 8], – саме таке визначення наводить О. Муковіз.

В. Лозова, аналізуючи процес навчання у вищій школі, наголошує на тому, що поняття «навчальна діяльність» є наскрізним для більшості визначень. На її думку, процес навчання у вищій школі можна розглядати як спеціально організовану взаємодію суб'єктів пізнавальної діяльності, яка моделюється для активного опанування студентами основами соціального досвіду, накопиченого людством у різних галузях науки задля розвитку інтелектуальної, чуттєво-вольової сфер їхньої життєдіяльності, виховання потреби в самоосвіті, самовихованні.

На ґрунті системно-діяльнісного підходу характеризує процес навчання у вищому закладі освіти І. Кобиляцький. На його думку, до особливостей цього процесу варто віднести: а) вивчення студентом науки в її розвитку; б) єдність навчального процесу та наукових досліджень; в) високу активність навчально-пізнавальної та дослідницької діяльності студентів.

Виходячи з ідеї Н. Кузьміної та К. Платонова про відбиття структури діяльності людини у структурі її здібностей, дослідники стверджують, що успішність будь-якої діяльності та взаємодії залежить, головним чином, від рівня сформованості умінь (пізнавальних, комунікативних тощо).

К. Платонов характеризує вміння як сукупність знань і гнучких навичок, що

забезпечує можливість виконання певної діяльності або дій у певних умовах. Класикою дидактики стало визначення вмінь, надане видатним українським педагогом С. Гончаренком: уміння – «здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає вмінь. Утворення вмінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці» [5, с. 338]. Науковець зазначає, що формування вмінь проходить кілька стадій: спочатку – ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу, потім – початкове оволодіння ним. Нарешті, самостійне й делалі точніше виконання практичних завдань. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів уміння застосовувати знання.

Сучасний український науковець О. Вишневський зазначає, що вміння є вислідом та наслідком засвоєння інформації. Перший, «поверхневий» рівень засвоєння – знання, цей рівень передбачає запам'ятовування певної суми фактів, правил, числових даних тощо, а також інформації, виробленої нашим мисленням. Глибший рівень засвоєння інформації «репрезентується вмінням, яке передбачає пристосування знань до дії, поєднання інформації та дії. Під умінням, – зазначає науковець, – фактично розуміють здатність людини мобілізувати знання задля виконання певних дій, необхідних для досягнення мети, і передати відповідні команди органам виконання» [3, с. 78]. Уміння, вважає науковець, передбачає активізацію не лише знань, але й навичок, якщо вони є в досвіді людини. Навичка – це здатність людини виконувати якусь дію чи операцію автоматично, без участі уваги. О. Вишневський виокремлює елементарне (первинне) вміння та вміння-майстерність. Якщо людина розпочинає лише засвоювати певну діяльність, то їй, очевидно, доводиться спиратися лише на знання, оскільки навички ще не сформовані. У такому випадку говорять про елементарне (первинне) вміння. Якщо ж певною діяльністю людина вже володіє, то активізації підлягають і знання, і навички. У цьому випадку поле діяльності розширюється, а саме вміння, що спирається і на знання, і на набуті раніше навички, трактується як уміння-майстерність [3, с. 73].

У нашому дослідженні суб'єктом самостійно-пізнавальної діяльності є студент вищого навчального закладу. На загал, у сучасних наукових дискусіях анігіляція суб'єкта висувається на перший план. Ю. Хабермас та його послідовники висувають ідею раціональності – опосередкованості мовою та ітерсуб'єктивністю. Представники філософських теорій постмодерну (М. Фуко, Ж. Дерріда) заперечують існування, а відтак і тотожність із собою певної інстанції пізнання та вчинків. Ми спираємося на загальнофілософську ідею раціональності, якою зазвичай послуговуються в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, адже за твердженням С. Гессена, особистість набувається тільки через роботу з надособистісними завданнями; вона твориться лише творчістю, спрямованою на здійснення надособистісних цілей науки, мистецтва, права, релігії, господарства, і вимірюється сукупністю створеного людиною в напрямку цих завдань культури. Становлення особистості неможливо без виходу індивіда в своїх думках, діях, вчинках за межі власного існування; воно передбачає освоєння і реалізацію пізнавальних потреб, інтересів і цілей не лише індивідуальної, а й колективної значущості.

Сам процес навчання у вищій школі – це акт неперервної взаємодії викладача і студента. Саме в цій взаємодії виявляються риси особистості (такі, як самостійність),

які складають основу вмінь, необхідних для акту пізнання і засвоєння нового в пізнавальній діяльності, – умінь самостійно-пізнавальної діяльності. Зважаємо також на те, що в широкому педагогічному трактуванні вміння – це «опанований суб'єктом спосіб виконання дії, забезпечуваний сукупністю набутих знань і навичок; уміння формуються шляхом вправ і створюють можливість виконання дій не лише у звичних, а й у постійно змінюваних умовах. У сукупності зі знаннями та навичками вміння забезпечують правильне відбиття в ув'язненні та мисленні світу, законів природи та суспільства, взаємин людей, місця людини в суспільстві та її поведінки».

Проблема формування вмінь СПД студента протягом останніх десятиліть перетворилася на одну із стрижневих проблем педагогічної науки, дидактики вищої школи. Вона виходить за межі традиційного розуміння навчальної діяльності студента як діяльності, спрямованої на оволодіння знаннями, уміннями й навичками, вагомими з точки зору опанування певної професії та просування на шляху до фахової досконалості. Потракування сутності самостійно-пізнавальних умінь набуває все більш широкого загальнопедагогічного, змістового аспекту.

Сучасні дисертаційні праці містять широке коло визначень пізнавальних умінь студента (Л. Абдулліна, Т. Посягіна), умінь самостійної пізнавальної діяльності (В. Зюбанов), умінь самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів (Ю. Хамідуліна), пізнавальної самостійності студентів (Г. Адамів, В. Архіпов) та дотичних явищ і феноменів. Сучасна дослідниця Л. Абдулліна тлумачить феномен пізнавальних умінь майбутніх учителів початкових класів через заломлення проблеми формування готовності майбутніх спеціалістів до професійної діяльності і зазначає, що серед факторів, які є визначальними для успішної пізнавальної діяльності студента, первинну роль відіграють його пізнавальні вміння: уміння оцінювати різні варіантні рішення задачі до їх практичної перевірки; уміння раціонально організувати свої дії в пошуку рішення; уміння наполегливо шукати раціональний спосіб розв'язання (здійснювати пізнавальний пошук); уміння гнучкості в пізнавальному пошуку.

Т. Посягіна, досліджуючи процес формування системних пізнавальних умінь студентів технічного ВНЗ, визначає, що пізнавальні вміння студента – це вміння якісно виконувати такі дії, як розпізнавання, пояснення та використання отриманих у період навчання у вищому закладі освіти знань.

Феномен умінь самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів аналізує Ю. Хамідуліна. Дослідниця зазначає, що в сучасному трактуванні ці вміння можуть бути зведені до вмінь репродуктивно-пізнавальних, інструментально-алгоритмічних, продуктивно-перетворювальних, творчо-пошукових. Визначаючи поняття пізнавальної самостійності студента, деякі автори (О. Єрмакова, Т. Жулій, О. Малихін [7]) вказують на два чинники, що характеризують самостійність як властивість особистості: по-перше, на сукупність засобів – наявних знань, умінь та навичок, якими володіє індивід; по-друге, на ставлення студента до процесу навчальної діяльності, її результатів та умов виконання, тобто на наявність чітких мотивів. У процесі навчання студенти опановують не тільки систему знань, оволодівають уміннями й навичками, але й способами, прийомами логічного мислення, підкреслюють дослідники, тому пізнавальна самостійність та пізнавальна діяльність спирається на певну сукупність знань, але її ядром, її сутністю є формування вмінь та навичок логічної роботи з матеріалом, самостійне виконання навчально-логічних завдань, розв'язання проблеми, пізнавальних запитань тощо. Активізація розумової діяльності сприяє розвитку самостійності й, навпаки, в умовах правильно організованої самостійної роботи розвивається активна розумова діяльність. Головним предметом самостійної

навчально-пізнавальної діяльності є оволодіння системою знань, умінь і навичок, що, у свою чергу, й складає сутність пізнавальної діяльності.

Здатність самостійно набувати знання найкраще виявляється в орієнтації в нових ситуаціях, самостійному мисленні, формулюванні проблеми та шляхів її розв'язання. Пізнавальна самостійність студентів передбачає свободу думки, певну критичність мислення, ініціативність у виконанні висунутих задач, наполегливість тощо. Те, що засвоюється студентами самостійно, є глибше продуманим, тривалим і міцним, оскільки у процесі самостійного мислення, самостійної пізнавальної діяльності змінюються інтелектуальні сили майбутнього спеціаліста.

На основі сказаного вище, можемо зробити висновок про те, що:

а) усе більша кількість сучасних дослідників приділяє чільну увагу проблемі формування вмінь СПД, однак, відсутня єдність у науково-педагогічному трактуванні цього феномену;

б) оптимальним підґрунтям експлікації феномену самостійно-пізнавальних умінь студента є середовище системно-діяльнісного підходу;

в) за наслідками науково-теоретичного аналізу проблемиможемо надати таке визначення: уміння самостійно-пізнавальної діяльності студента – це сукупність опанованих способів пізнавальних дій, які спонукають студента до активного самостійного пізнання і втілюються в актуалізацію наявних знань і набуття нових задля досягнення професійної та особистісної досконалості.

Література

1. **Ананьев Б. Г.** Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. **Буева Л. П.** Человек: деятельность и общение / Людмила Пантелеевна Буева. – М. : Мысль, 1978. – 216 с.
3. **Вишневський О.** Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики) / Омелян Вишневський. – Дрогобич : Видавець Святослав Сурма, – 2010. – 160 с.
4. **Гальперин П. Я.** Введение в психологию: [учебн. пособие для вузов] / Петр Яковлевич Гальперин. – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.
5. **Гончаренко С. У.** Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
6. **Леонтьев А. Н.** Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 303 с.
7. **Малихін О. В.** Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 307 с.
8. **Муковіз О. П.** Формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності у студентів педагогічних ВНЗ засобами інформаційних технологій: [монографія] / Олексій Павлович Муковіз. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – 180 с.
9. **Тальзина Н. Ф.** Педагогическая психология: [учебн. пособие для сред.пед.учеб.заведений] / Нина Федоровна Тальзина. – М. : Академия, 1998. – 288 с.

УДК 37.013.73

Мар'яна Захарчук

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ КОНЦЕПЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Захарчук М. Є. Філософсько-освітні концепції інклюзивної освіти.

Проаналізовано філософсько-освітні концепції інклюзивної освіти, визначено роль та значення інклюзивної освіти в культурі суспільства. Розглянуто погляди науковців на зазначену проблему, а також простежено генезис інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, спеціальна освіта, особливі потреби,